

BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ VE OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ GÖRÜNÜMÜ

Dr. Nevin ÜNAL ÖZKORKUT*

I-Basin Özgürlüğü

A- “Basın Özgürlüğü” ve “İletişim Özgürlüğü” Kavramları

Düşünceyi açıklama özgürlüğünün bir kullanım biçimi olan basın özgürlüğü, haberlerin, düşünce ve kanaatlerin izne ve sansüre tâbi olmaksızın basın¹ yolu ile serbestçe yayılabilmesi olarak tanımlanabilir. Zaman içerisinde haberlerin, düşünce ve kanaatlerin radyo, televizyon (bunlara yakın geçmişte internet de eklenmiştir) gibi basın dışındaki kitle iletişim araçları ile de yayılabilmesi sonucunda hepsini içeren bir üst kavram olarak “iletişim özgürlüğü” tercih edilmiştir.² Öte yandan, esas itibariyle basın özgürlüğünün, okuyucunun haber alma hakkını da içerdiği kabul edilmekle birlikte, basın özgürlüğünün basına özgü bir özgürlüğü ifade ettiği

---

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı

¹ “Basın”, geleneksel ifadesini gazete, dergi gibi dönemsel yayınlarda bulmakla birlikte, sadece bunları değil, tüm basılmış (kitap vs.) eserleri de içermektedir. Martin Löffler, Presserecht, Kommentar, München und Berlin 1955, s.9; Kayıhan İçel, Kitle Haberleşme Hukuku, İstanbul 1998, s.107; Ayrıca bkz..Ahmet Kılıçoğlu, Şeref Haysiyet ve Özel Yaşama Basın Yoluyla Saldırılarından Hukuksal Sorumluluk, Ankara 1982, s.16; Buna bağlı olarak “basın özgürlüğü” de, yalnızca dönemsel yayınları değil tüm basılmış eserleri kapsayan bir içeriğe sahiptir. (1982 Anayasası'nın, basın özgürlüğünü düzenleyen 28.maddesinde, süreli ve süresiz yayınlar ayırımı yapılmış; 29.maddesinde ise süreli ve süresiz yayın hakkı düzenlenmiştir. 1.maddesinde, basının serbest olduğu ve basılmış eserlerle bunların neşrinin bu kanun hükümlerine tâbi olduğu ifade edilen Basın Kanunu'nun, 2.maddesinde de “bu kanun hükümlerine göre basılmış eserlerden maksat, neşredilmek üzere tabii aletleriyle basılan veya sair her türlü vasıtalarla çoğaltılan yazılar ve resimler gibi eserlerdir” hükmü yer almaktadır.)

Çalışmamızda “basın özgürlüğü”, -özellikle Osmanlı Devleti'ndeki gelişmelerde- esas itibariyle gazete ve dergi gibi dönemsel yayınlar açısından incelenmiştir.

² İçel, s.21-22. Ayrıca bkz.. Sulhi Dönmezer, Basın Hukuku, İstanbul 1968, s.14; Nermin Abadan, “Basın ve Haberleşme Hürriyeti”. Türkiye'de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968). Ankara 1970,s.89-91 ve 122; İbrahim Ö. Kaboğlu, Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme, İstanbul 1994, s.274-275.

ve basın dışındaki bireyleri kapsamadığı gerekçesiyle bu kavram yerine iletişim özgürlüğünün kullanılması gerektiğini savunan görüşler de bulunmaktadır.³

B- Basının Önemi

İfade özgürlüğünü kullanabilmenin önemli bir aracı olan basın, başlangıcından günümüze değin özellikle siyasal yaşam alanında olmazsa olmaz niteliğini korumuştur. İlkeli ve sorumlu bir yayıncılık yapmak kaydıyla basın, devlet otoritesini sınırlayan ve bireylerin özgürlüklerini koruyan bir faktör olarak, zaman zaman bu amaçlara yönelik diğer bir çok etkenden ve kurumdan daha başarılı olabilmekte ve bu nedenle yasama, yürütme ve yargı erklerinin yanı sıra "dördüncü kuvvet" kabul edilmektedir. Devlet iktidarının sınırlanmasının etkili bir aracı olarak düşünülen kuvvetler ayrılığının, günümüz parlamenter sistemlerinde özellikle yasama ve yürütme erkleri açısından klasik anlamından uzaklaşması, basının aynı amaca yönelik rolünün önemini ortaya koymakta ve bir kuvvet olarak nitelendirilişini daha anlamlı kılmaktadır. Özgürlüklerin en başta gelen güvencelerinden biri olan kamuoyunun oluşumunda önemli rol oynayan basın, yönetenler ile yönetilenler arasında sürekli bir iletişim ve denetim organıdır.⁴ Okuyucuyu devlet politikaları, iktidarın icraatları hakkında bilgilendirdiği gibi, bireylere de kendisi aracılığıyla düşüncelerini ifade etme olanağı sunabilir⁵ ve bu şekilde de yönetenin yönetilene karşı sorumluluk hissetmesini sağlar.

C- Basın-Demokrasi İlişkisi ve Demokratik Yönetim Usullerinin Basın Özgürlüğü Açısından Önemi

Yukarıda ifade edilen başlıca işlevler, basını modern bir demokrasi anlayışının önemli ve zorunlu unsuru haline getirmektedir ve her biri basının, kamu yararı adına yerine getirmesi gereken önemli bir görevidir. Nasıl basın, demokrasinin olmazsa olmazı ise bu görevlerin basın tarafından yerine getirilebilmesi için de demokrasi, olmazsa olmaz nitelik taşır, önemli ve zorunlu bir unsur olarak kendisine gereksinim duyulur. Gerçi bir başka siyasal yapı içerisinde de basın, sesini çıkarabildiği ölçüde demokrasiye

³ Oktay Ekşi, " 'Basın Özgürlüğü' Dıye Bir Kavram Yoktur", Yeni Türkiye, 96/11, s.251. Benzer şekilde bkz., Roger Pinto'dan İleten, Dönmezer, Basın Hukuku, s.14 .

⁴ Münci Kapani, Kamu Hürriyetleri, Ankara 1993, s.267-269 ve Münci Kapani, Politika Bilimine Giriş, Ankara 1988, s.150-151; David Beetham-Kevin Boyle, Demokrasinin Temelleri, Çeviren: Vahit Bıçak, Ankara 1998, s.11-12; Ferdinand Tönnies, Kritik der öffentlichen Meinung, Berlin 1922'den İleten, John Keane, Medya ve Demokrasi, Çeviren: Haluk Şahin, İstanbul 1999, s.42-43. Martin Löffler-Reinhart Ricker, Handbuch des Presserechts, München 2000, s.38; Löffler, s.4 vd.; İçel, s.99vd.; Demokrasi Nedir? Türk Demokrasi Vakfı, Ankara 1992, s.65.

⁵ Demokrasi Nedir? s.65

duyulan özlemi dile getirip, bir özgürlük ve demokrasi mücadelesi verebilir. Ancak, basının bu işlevleri gerçek anlamda yerine getirebilmesi için “özgür” olması gerekir ve demokratik olmayan bir düzen içerisinde basın özgürlüğünden bahsetmek güçleşir. Mutlakiyetçi ve totaliter devletlerin tarihi, bunu doğrular niteliktedir. Nitekim mutlakiyetçi devlet anlayışının benimsendiği yerlerde, basının hükümdarı ya da siyasetini eleştirmesi yasaklanmış; totaliter rejimlerde ise basın, iktidarın hizmetindeki bir araç olarak kabul edilmiştir.⁶ Oysa ki demokratik bir yapı içinde basın, bireyin siyasi kararlar üzerinde etkili olabilmesi ve siyasal katılımı için gerekli olan haber alma hakkını kullandığı önemli bir araç olarak, demokrasiyi sadece yönetenleri halkın seçtiği bir rejim olmaktan çıkarır; demokratik usullerin sağladığı çoğulculuğa dayalı avantajları değerlendirmek suretiyle demokrasi içinde doğabilecek riskleri azaltabilir. Yani demokrasi ve basın birbirinin güvencesi ve tamamlayıcısıdır. Ancak, bu cümlelerin teori alanından demokratik devletler pratiğine aktarıldığında kesinliğini yitirebileceği göz ardı edilmemelidir. Çünkü, demokratik rejimlerde de gerek siyasi iktidar, gerek sorumluluktan ve etik değerlere bağlılıktan uzak bir iletişim anlayışı, basın özgürlüğünü engelleyebilir.⁷ Öte yandan basın özgürlüğünün, en iyi şekilde demokratik rejim içinde sağlanacağı ileri sürülürken, tüm çağdaş demokrasilerde bu özgürlüğün sağlanmasının tek bir ölçüsü bulunmadığını; demokratik usullerle yönetilen iki ayrı devlette, basının özgürlüğünün kapsamının farklı olabileceğini kabul etmek gerekir.

D- Basın Özgürlüğünün Unsurları

Basın özgürlüğü, basın açısından habere ulaşma ve toplama, düşünce ve kanaatleri açıklama ve tüm bunları yayabilme, okuyucu açısından ise haber alma serbestisini içermektedir. Basın özgürlüğünün birbirini tamamlayan iki ana boyutu bulunmaktadır. Birincisi, basının siyasi iktidar karşısında özgür olması, diğeri -ve en az birincisi kadar önemli olanı- ise basının kendi içindeki özgürlüğüdür.

Gelişim süreci itibariyle basın özgürlüğünden ilk anlaşılan, basının siyasi iktidar karşısında bağımsız olması gerektiğidir. Başlangıçta bu özgürlüğün tek engeli devlet olarak görülmüş ve devletin tamamen tarafsız ve pasif olması arzulanmıştır. Günümüzde ise basının siyasi iktidar karşısındaki durumu bu eski liberal söylemden farklıdır. Artık iletişim özgürlüğünün gerçekleşmesi ve gelişmesi için devletin tamamen tarafsız

⁶ İletişim özgürlüğünün, değişik siyasi rejimler açısından sergilediği farklı görünüme ve bu özgürlükle ilgili felsefi görüşlere ilişkin geniş bilgi için bkz., Abadan, s.91-95; İçel, s.23 vd.

⁷ Günümüzde demokratik rejimlerin iletişim özgürlüğü alanında yaratabileceği risklere dair bkz., Keane, s.98-114.

kalması yeterli görülmemekle ondan aynı zamanda aktif önlemler alınması beklenmekte, basın özgürlüğü sosyal hak olarak kabul edilmektedir.⁸ Buna göre, siyasi iktidar basının habere ulaşma ve haberi yayma, düşünce ve kanaatleri açıklama, okuyucunun ise haber alma hakkını engellememeli ve bunları engelleyecek etkenleri önleyici tedbirler almalıdır. Basın vatandaşın haber alma hakkına yönelik talebini yerine getirmedeği takdirde siyasi iktidar devreye girmeli ve bireyi korumalıdır. Siyasi iktidar ile basın arasındaki ilişkinin bu şekilde anlaşılması, iletişim özgürlüğünün sağlanması açısından son derece önemli bir faktör olan basında çoğulculuğun da güvencesini oluşturmakta ve böylelikle basının kendi içindeki özgürlüğünü de garanti altına almaktadır.

Basının kendi içinde özgür olması ile anlatılmak istenen ise habere ulaşma ve yayma, düşünce ve kanaatleri açıklama hakkının -ki bunlar yukarıda da değinildiği gibi hak oldukları kadar aynı zamanda görevdir- tüm basın çalışanları zeminine yayılması; büyük sermayenin eline geçmemesi, tekelleşmemesidir. Basın özgürlüğünü tehlikeye düşüren tekelleşme durumunun baş göstermesiyle basın, kendisini demokrasinin önemli bir unsuru yapan amaç ve görevlerinden uzaklaşır, kâr esas amaç olarak tüm diğer değerlerin önüne geçebilir.

Tekelleşme yoluyla, ifade özgürlüğünün basın aracılığıyla kullanılması olanağına sınırlı sayıda kişi ulaşır ve zamanla gazete çalışanları tek bir politikanın sözcüsü durumuna düşerler yani ifade ve basın özgürlüğü sınırlanmış olur.⁹ Böyle bir durum aynı zamanda okuyucunun haber alma, farklı düşünce ve kanaatlere serbestçe ulaşabilme hakkını da kısıtlar veya ortadan kaldırır. Okuyucu, haberlere, olaylar hakkındaki yorum ve eleştirilere arzuladığı geniş çerçevede ulaşamaz, bunları hep belli grup ya da grupların hatta bazen bir tek kişinin penceresinden görmek zorunda bırakılır ve daha da kötüsü bir süre sonra okuduklarının herkes için doğru olduğu şeklinde bir sabit fikre kapılabilir.¹⁰ Özetle, ne okuyacağına birey kendisi karar vermez, buna karar veren basın alanında da gücü elinde tutan büyük sermaye sahibi ya da sahipleridir ki, bu durum en az devlet sansürü kadar yıkıcı etkileri olan bir tür sansürden başka bir şey değildir¹¹. Tüm bu

⁸ Dönmezer, Basın Hukuku, s.56-58; Sulhi Dönmezer, "Yine Basın Özgürlüğü Üzerine", Yeni Türkiye, 96/11, s.248; Abadan, s.94; İçel, s.27 ve53.

⁹ Hıfzı Topuz, "Basında Tekelleşmeler", Türk Basınının Beş Sorunu, İstanbul 1989, s.33-34.

¹⁰ Basın alanında tekelleşmenin olumsuzlukları hakkında geniş bilgi için bkz., Ahmet Danışman, Basın Özgürlüğünün Sağlanması Önlemleri, (Devletin Basın Karşısındaki Aktif Tutumu), Ankara 1982, s.59-65; Çetin Özek, Basın Özgürlüğünden Bilgilenme Hakkına, İstanbul 1999, s.547vd.

¹¹ İletişim alanındaki pazar rekabetinin, tekellere izin vermek, seçenekleri sınırlamak gibi yollarla iletişim özgürlüğünü sınırladığını; sansürün sadece devlet tarafından kullanılan bir tekel gücü olmadığını, büyük şirketlerin de, bireyin okuyacağı şeylere karar vermek

nedenlerle basın özgürlüğünün sağlanabilmesi için tekelleşmenin önüne geçecek etkili tedbirlerin alınması gerekir.

Basın özgürlüğünün zedelenmemesi için zorunlu olan bir diğer husus, basında özdenetimin sağlanmasıdır ve bu da adalet, gerçeklik, objektiflik ve doğruluk gibi mesleki etik kuralların benimsenmesiyle gerçekleşir.¹² Basın, habere ulaşmanın ve bunu okuyucuya aktarmanın kendisi için sadece bir hak değil, aynı zamanda görev olduğunu unutmamalıdır. Basında özdenetimin gerekliliği, basının her türlü sorumluluktan uzak biçimde haber verme özgürlüğü bulunduğu şeklindeki düşünceden farklı olarak, basının bireye ve topluma karşı sorumlu olduğu fikrini ön plana çıkarır.¹³ Basın özgürlüğünün herhangi bir düzenlemeyle belirtilmemiş olsa bile kendi doğasından kaynaklanan önemli bir sınırı, yani kişilik haklarının korunması açısından da son derece önemli ve zorunlu olan kendi kendini denetim, basının özgürlüğünü kötüye kullanmaması, böylelikle siyasi iktidardan gelebilecek yasal yaptırımlara karşı kendini koruması ve kamuoyu karşısında saygınlığını ve güvenilirliğini sürdürmesi için gereklidir.¹⁴

E-Basın Özgürlüğünün Düzenlenmesi ve Sınırlanması Sorunu

Basın özgürlüğü, bireyin en temel ve vazgeçilmez haklarının başında gelen ve demokrasinin temel dayanağı olarak kabul edilen ifade özgürlüğünün¹⁵ bir kullanım şekli, bu özgürlüğün gerçekleşmesinin önemli

---

suretiyle sansür mekanizmasını işlettiğini ifade eden Keane'nin bu konudaki görüşleri için bkz., Keane, s.60-97.

¹² Bu konuda bkz., Güliz Uluç, "Basın ve Etik", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:11, 2001,s.84.

¹³ Başlıca John Milton, John Erskine, Thomas Jefferson ve John Stuart Mill tarafından savunulan ve basının okuyucu karşısında sorumlu olmadığı bir basın özgürlüğü öngören fikirlerden farklı olarak, 1956'da Theodore Peterson tarafından geliştirilmiş olan Toplumsal Sorumluluk Kuramı'na göre, basın topluma karşı sorumludur. Vedat Demir, Türkiye'de Medya ve Özdenetimi, İstanbul 1998,s.16-17.

¹⁴ Sulhi Dönmezer, "Basında Oto-Kontrol", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt:34, 1969, s.3-6;Demir.s.21ve 33. Basının kendi kendini denetimi, bizzat basın tarafından oluşturulan gönüllü kuruluşlar eliyle gerçekleştiği gibi yasayla kurulan kuruluşlar tarafından da gerçekleştirilebilmiştir. Dönmezer, "Basında Oto-Kontrol",s. 7-9; İçel.s.213.; Demir, s.21vd.; Ülkemizde basında oto-kontrolü sağlamak amacıyla ilk olarak 1960'da Basın Şeref Divanı, 1988'de ise Basın Konseyi kurulmuştur. Geniş bilgi için bkz., İçel.s. 216vd.

Basında özdenetim biçimleri hakkında geniş bilgi için bkz., Demir, s.25vd.

¹⁵ Dahl, geniş ölçekli bir demokrasinin hangi politik kurumlara ihtiyacı vardır sorusuna verdiği altı cevap arasında üçüncü sırayı ifade özgürlüğüne, dördüncü sırayı ise alternatif bilgilendirme kaynaklarına vermekte ve bu iki unsurun, etkin katılım, bilgilendirme ve gündemin kontrolü şeklindeki üç demokratik kriteri yerine getirmek açısından gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Robert A.Dahl, Demokrasi Üstüne, Çeviren:Betül Kadioğlu, Ankara 2001.s.89 ve 96; Dahl'ın saymış olduğu bu şartlar için ayrıca bkz., Philippe C.Schmitter-Terry Lynn Karl, "Demokrasi Nedir...Ne Değildir", Çeviren:Levent Gönenç, Demokrasinin

bir araçtır. Bu nedenle de tıpkı kaynağını oluşturan bu özgürlük gibi kapsamı üzerindeki tartışmalar her zaman tazeliğini, güncelliğini korumaktadır. Tartışmaların ağırlık noktasını ise bu özgürlük biçiminin mutlak bir sınırsızlık içinde düşünülmemeyeceği; kullanılabilmesi için anayasal güvenceye kavuşturulmasının ve gerek dışarıdan gerek kendi içinden gelebilecek kötüye kullanılma tehlikesinin önlenmesi için düzenlenmesinin gerekli olduğu¹⁶ hususundan ziyade düzenlemenin nasıl ve neye göre yapılacağı ve ölçüsünün ne olacağı oluşturmaktadır.

Basın özgürlüğüne yer veren ilk metinlerden biri olan 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirgesi'nde, basın özgürlüğünün, diğer özgürlüklerin en büyük savunucularından biri olduğu ve ancak despotik yönetimlerce sınırlanabileceği dile getirilmiştir. Sadece Fransızların değil tüm insanlığın haklarını açıklamayı hedef edinen ve gerek basın özgürlüğü gerek kaynağını oluşturan ifade özgürlüğünü ilân etmek suretiyle daha sonraki bir çok anayasa ve belgeye örnek olan 1789 tarihli Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nin 11. maddesinde ise düşünce ve görüşlerin özgürce iletişimi kişinin en önemli hakları arasında sayılmış; ancak yasayla belirlenmiş durumlarda bu özgürlüğün kötüye kullanımından sorumlu olunacağı da ifade edilmiştir.

Basın özgürlüğünü savunan ve açıkça tanıyan, gelişimi açısından önemli adımları atan devletlerin de bu özgürlüğün sınırlarını koyduğu görülmektedir. Örneğin basın özgürlüğü mücadelesinin başladığı yer olarak kabul edilen İngiltere'de bu özgürlüğün sınırlanabileceği durumlar da (devleti tehlikeye sokma, genel ahlâka aykırı davranma, hukuksal bir neden olmaksızın kişilerin zararına hareket etme) ifade edilmiştir. 1791 Anayasası'na "kongre, söz ve basın özgürlüğünü sınırlayan yasa yapamaz" şeklindeki maddeyi koymak suretiyle basın özgürlüğünü anayasal güvenceye kavuşturan ilk ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nde de, Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin kararlarıyla bu özgürlüğün "halen varolan ve açık tehlike" (present and clear danger) durumunda anayasaya aykırı olmamak kaydıyla yasayla sınırlanabileceği belirtilmiştir.¹⁷ Aynı şekilde insan haklarına ilişkin değişik uluslararası anlaşmalarda da iletişim özgürlüğüne sınırlamalar getirilmiştir. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesi ile iletişim özgürlüğü düzenlenmiş, aynı maddenin ikinci fıkrasında

Küresel Yükselişi, Derleyenler: Larry Diamond-Marc F. Plattner, Ankara 1995, s.72-73. Ayrıca bkz., Demokrasi Nedir? s.17-18 ve Muammer Aksoy, "Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü", Türkiye'de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968), Ankara 1970, s.126-128.

¹⁶ Özgürlüklerin düzenlenmesi ve sınırlandırılmasına ilişkin olarak bkz., Fazıl Sağlam, Temel Hakların Sınırlanması ve Özütü, Ankara 1982, 18-24. Basın Özgürlüğü alanında düzenleme ve sınırlama hakkında bkz., Dönmezer, Basın Hukuku, s.70vd.; İçel, s.60-61.

¹⁷ İçel, s.28-29.

ise bu özgürlüğün sınırlanabileceği ve yaptırıma bağlanabileceği haller sıralanmıştır.

Demokrasinin iyi bir biçimde işleminin ve gelişmesinin önemli itici güçlerinden biri olan basın görevlerini yerine getirebilmesi için demokrasinin gerektirdiği özgürlük anlayışından en geniş şekilde yararlanması gerekmektedir. Birlikte basın özgürlüğü, tek taraflı algılanmamalı, haberi verenin hakları kadar okuyucunun haber alma hakkı da dikkate alınmalı ve biri olmazsa diğerrinin yarım kalacağı unutulmamalıdır. Basın özgürlüğünün en iyi biçimde sağlanması için hem haberi veren hem de alan kesimin kendi içlerinde de ayırımı tâbi tutulmaksızın, geniş bir yelpazeden bir arada düşünülmesi gerekir ve bunun için siyasi iktidara olduğu kadar basına da büyük görev düşer. Bu özgürlüğün, tüm tarafları için aynı anda anlam ifade etmesi, -menfaatlerin her zaman aynı noktada kesişmeyeceği ve sıklıkla çelişebileceği gerçeği karşısında- zor ise de basının, meslek etiğine uygun olarak görev yapması; özellikle kişilik haklarının korunması açısından özdenetimin sağlanması; siyasi iktidarın da bir yandan tarafsız kalması; öte yandan bu özgürlüğün engellerini ortadan kaldıracak tedbirleri alması; özgürlüğü tüm tarafları için mümkün olabilecek en iyi ölçüde etkili kılmak amacıyla, kötüye kullanıldığı durumlara yönelik düzenlemeler yapması bu önemli özgürlük biçimini mümkün olduğu kadar netleştirebilir. Basın özgürlüğü, öncelikle anayasal güvenceye kavuşturulmalı, kötüye kullanıldığı hallerin tespiti titizlikle ve anayasaya aykırı olmayan yasal düzenlemelerle gerçekleştirilmeli ve yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek etkin bir yargısal mekanizma oluşturulmalıdır.

II- Osmanlı Devleti'nde Basın Özgürlüğüne İlişkin Düzenlemeler

Türkçe basının geç girdiği ve ilk matbaanın III.Ahmet döneminde açılıp, ilki 1729'da, sonuncusu 1741'de olmak üzere 17 kitap bastırıldıktan sonra kapandığı¹⁸ Osmanlı Devleti, devlet anlayışına uygun olarak ve aynı zamanda çok uluslu yapısından kaynaklanan zorluklar dolayısıyla gücünün ve otoritesinin gerek yerli gerek yabancı basın marifetiyle içte ve dışta tehlikeye düşürülmesinin önüne geçmek için basın alanındaki düzenlemelerini esas olarak sınırlandırma şeklinde gerçekleştirdi.

¹⁸ Fuat Süreyya Oral, Türk Basın Tarihi, Birinci Kitap, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi, s.48-49. Bunlardan, İbrahim Müteferrika'ya ait olan dokuzuncusunda, Avrupa'daki yönetim biçimlerinin monarşi, aristokrasi ve demokrasi olmak üzere üçe ayrıldığı ifade edilmek suretiyle "demokrasi" sözcüğü ilk kez bir Türkçe kitapta yerini aldı (Alpay Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi, Ankara 1994, s.6.) ki bu, basının önemini göstermek açısından dikkate değer önemli bir örnektir.

A-Tanzimat Dönemi

Osmanlı devlet anlayışındaki değişimin ve modernleşmenin önemli bir aşamasını oluşturan ve Osmanlı tebaasının bazı temel haklarını sıralayan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda birçok özgürlük gibi basın özgürlüğünden de bahsedilmedi. Fermanın ilân edildiği tarihte (1839) Osmanlı Devleti'nde Türkçe gazete olarak, esas itibariyle devlet lehine bir kamuoyu oluşturmak maksadıyla devlet tarafından 1831'den itibaren çıkarılan ve daha sonra yine aynı amaca yönelik olarak Fransızca, Arapça, Rumca, Ermenice ve Farsça nüshaları da yayımlanan Takvim-i Vakayi¹⁹ den başka gazete bulunmuyordu.

İlk olarak Tanzimat hareketinin önemli bir bölümünü oluşturan "resepsiyon" çalışmaları içerisinde, 1858'de Fransa'dan alınmış olan Ceza Kanununun 138 ve 139.maddeleri ile basına yönelik cezai düzenleme gerçekleştirildi. Buna göre, devletin emri ve ruhsatı ile açılmış matbaalarda, devlet, tebaası ve hükümet erbabı aleyhinde gazete, kitap ve zararlı evrak basmaya ve yayımlamaya cüret edenlerin bastırdıkları şeyler ellerinden alınacak; suçun derecesine göre, matbaası geçici olarak veya tamamen kapatılacak ve para cezası verilecekti. Genel ahlaka aykırı olarak alay ve eleştiri içeren yazıları ve edepsiz resimleri basan, bastıran ve yayımlayanlar da para ve hapis cezasına çarptırılacaktı. Bu sırada, Tanzimat Fermanı'nın ilân edildiği zamanki tablo az da olsa değişmiş; Türkçe gazete olarak, Takvim-i Vakayi'nin yanına devletin verdiği imtiyaz üzerine bir İngiliz (William Churchill) tarafından çıkarılan ve yarı resmi nitelik taşıyan Ceride-i Havadis ve bir de Vakayii Tıbbiye adlı bir dergi²⁰ eklenmişti. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devleti'nde öteden beri Fransızca, Arapça, Rumca, Ermenice vb. farklı dillerde yayın yapan bir basın da bulunmakta idi.²¹

Bu cezai düzenlemenin ardından gazete kapatma eylemi de gerçekleşti. Özel sermaye ile Ağâh Efendi tarafından 1860'da çıkarılmaya başlanan Tercüman-ı Ahval ki, bu gazetede başlıca ülkenin mali sorunlarına yer veren, eğitim sistemini, devletin dış politikasını eleştiren yazılar yer almakta

¹⁹ Gazetenin çıkarılışında güdülen amaç, padişah II.Mahmut'un yayımladığı Ferman ve "Mukaddeme-i Takvim-i Vakayi" başlıklı özel sayıda ifade edilmiştir. Bkz., Hıfzı Topuz, 100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi, İstanbul 1996.s.7.

²⁰ Ceride-i Havadis hakkında bilgi için bkz., Oral.s.77-79. Vakayii Tıbbiye için bkz., Bülent Varlık, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.1. s.112.

²¹ Geniş bilgi için bkz., Orhan Koloğlu, "Türkçe-Dışı Basın", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.1.s.94vd. Koloğlu, Osmanlı Devleti'nin basın rejiminin çoğunlukla sadece Türkçe basına yönelikmiş gibi değerlendirildiğini, oysa ki, basın alanındaki düzenlemelerde Türkçe-dışı basının toplum üzerindeki etkilerinin de dikkate alındığını ifade etmektedir. Bkz..s.94.

idi,²² eğitim konusundaki olumsuzlukları ele alan bir yazı dolayısıyla 1861'de iki hafta süreyle kapatıldı.²³

Basınla ilgili ilk Nizamname ise III. Napolyon döneminde çıkarılan 1852 tarihli yasa örnek alınarak yapılan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'dir²⁴. Nizamnamenin çıkarıldığı tarihte, Osmanlı Devleti'nde başlıca dört Türkçe gazete (Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval ve Şinasi tarafından 1862'de kurulan ve yazılarında parlamenter sistemin savunulduğu; Tercüman-ı Ahval'de olduğu gibi maliye, ekonomi, eğitim vb. alanlardaki açmazların dile getirildiği; devletin dış politikasının eleştirildiği Tasvir-i Efkar²⁵) ve diğer dillerde çıkarılan gazeteler de bulunmakta idi. Öte yandan belirtmek gerekir ki, Fransa'da 1868 yılında yani Osmanlı Devleti'nin eski düzenlemeyi aktarışından sadece dört yıl sonra gazete yayını için önceden izin alma şartını kaldırarak yeni bir yasa çıkarıldı ve 1881'de yani Osmanlı Devleti'nde basın alanındaki sınırlamaların arttığı dönemde ise basın özgürlüğü lehine yeni bir düzenleme kabul edildi.²⁶

Matbuat Nizamnamesi ile -siyasi nitelikli yayınlar açısından- gazete ve dergi çıkarmak, ruhsat alma koşuluna bağlandı ve başlıca devletin iç güvenliğini ve asayişini bozan bir suçun işlenmesini kışkırtan gazetelerin geçici ya da kesin; padişah ve hanedanı hakkında uygunsuz sözler kullanan; vekiller, dost ve müttefik devletlerin hükümdarları, yabancı devletlerin temsilcileri aleyhinde yazılar yazan gazetelerin bir ay süreyle kapatılacağı belirtildi. Bu kapatmalar hükümet kararıyla gerçekleştirilecekti. Bir gazete aleyhinde iki yıl içinde mahkeme kararıyla verilmiş üç hüküm bulunması durumunda da bu gazete, yine hükümet tarafından geçici ya da kesin olarak kapatılabilecekti. Nizamname'de ayrıca dışarıda bastırılmış olup, Osmanlı Devleti aleyhinde yazılar içeren gazete ve benzeri yayınların da ülkeye sokulması yasaklandı.²⁷

²² Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını:İçeriği ve Rejimi",Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, s.77.

²³ Topuz, Türk Basın Tarihi, s.11.

²⁴ Nizamname metni için bkz., Cevdet Kudret, Abdülhamit Döneminde Sansür II, Eylül 2000,s.25-41 ve Server İskit, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, İstanbul 1939, Matbuat Kanunları Kısmı, s.691-695.

²⁵ Koloğlu, Osmanlı Basını, s.77.

²⁶ Fransa'da basın özgürlüğünün gelişimine ilişkin olarak bkz., Dönmezer, Basın Hukuku,s.25.

²⁷ Bu Nizamnamenin, 3.maddesi ile basın açısından yerli yabancı ayırımı ve böylelikle bu alanda Avrupalıların kapitülasyonlardan yararlanma olanağını ortadan kaldırdığı, bu nedenle Türkçe basın tarafından olumlu karşılandığı hususunda bkz.,Orhan Koloğlu, "Osmanlı'larda Basın ve Kamuoyu", Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt:6, İstanbul 1994,s.185.

Nizamnameye 1875'de eklenen bir madde ile de gazetelerin "ilave" adıyla yapacakları yayınlara yönelik sınırlama getirilerek, bu ilavelerde yalnızca tevcihat, resmi bildirimler ve önemli konulara ilişkin resmi telgrafnamelerin yayımlanabileceği; zihinleri bulandıran makale ve doğru olmayan şeylerin yazılmayacağı; yasağa uyulmaması halinde bir aydan üç aya kadar kapatma cezası verileceği düzenlendi.²⁸

1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'ni, basının serbesti alanını önemli ölçüde daraltan yeni bir düzenleme, Kararname-i Âli²⁹ izledi. Geçici olarak çıkarıldığı ve çıkarılmasını gerektiren nedenler ortadan kalkar kalkmaz yürürlükten kaldırılacağı ifade edilen, fakat 1909'a kadar yürürlükte kalan 1867 tarihli bu Kararname ile İstanbul'da değişik dillerde çıkan bazı gazetelerin, ülke çıkarlarına aykırı zararlı düşünceler ve yalan haberler yayımladığı; asayiş ve düzenin sağlanması için Matbuat Nizamnamesi hükümleri dışında hükümetçe cezalandırma işlemine ve önleyici tedbirler alınmasına karar verildiği ilân edildi ve Kararnamenin gereği yerine getirilerek birçok gazete kapatıldı.

Devleti bu Kararnameyi çıkarmaya yönelten, Matbuat Nizamnamesi'ne karşın ülkede yayın yapan gazete ve dergi sayısının artması ve bunlarda, hükümeti eleştiren yazıların yayımlanması (özellikle devletin Girit konusunda güttüğü politikanın eleştirilmesi³⁰) idi. Yani Osmanlı basını, okuyucuyu olaylar hakkında bilgilendirme ve bir ölçüde siyasi iktidarı denetleme ve eleştirme görevini tüm olumsuzluklara rağmen yerine getirme gayreti içinde idi. Bu ise ifade özgürlüğünün basın yoluyla kullanılmasının önlenmesi yolunda daha ağır düzenlemeleri beraberinde getirdi. Nitekim, 1876'da yayımlanan bir kararname ile gazeteler için ön denetim getirildi. Kararnamede, Osmanlı basınının yazılarına fazlasıyla dikkat edildiği, çoğu kez kapatma vb. cezalar verildiği, ancak içinde bulunulan durumun önemi dolayısıyla İstanbul'da ve ülkenin her yerinde çeşitli dillerde basılan gazetelerin basılmadan önce denetimi usulü konulduğu belirtildi.³¹ Ancak bu kararname fazla uzun ömürlü olmadı, ilânında önemli rol oynayan Mahmut Nedim Paşa'nın, görevinden alınıp yerine Mütercim Rüştu Paşa'nın sadrazam yapılmasıyla yürürlükten kaldırıldı.

Basına yönelik sınırlamalar arasında "mizah"a ilişkin olanları önemli bir yer tuttu. Osmanlı Devleti, basının kullandığı etkili bir yöntem olan ve demokratik esaslara dayanmayan bir yönetim anlayışı ile bağdaşması

²⁸ Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi, s.26; Kudret,II,s.41.

²⁹ Bkz., Kudret, II, s.43-44; İskit, Matbuat Kanunları Kısımı, s.696.

³⁰ Koloğlu, Osmanlı Basını, s.81; Topuz,Türk Basın Tarihi, s.29; Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi, s.22.

³¹ Bkz., Kudret, II,s.45; İskit, Matbuat Kanunları Kısımı, s.698.

oldukça zor olan mizahın gücünü kavramıştı. Bu nedenle özellikle Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde mizah gazetelerine karşı sıkı tedbirler alındı.

Bu tedbirler arasında özellikle 1870'de Teodor Kasap tarafından çıkarılmaya başlanan ve Namık Kemal'in de yazılarının yer aldığı mizah dergisi Diyojen'in, kuruluşundan itibaren birkaç kez kapatılması ve en sonunda 1873'de, 1867 tarihli Kararname-i Ali gereğince yayın hayatına tamamen son verilmesi;³² Teodor Kasap'ın Diyojen'in kapatılmasının ardından çıkardığı Çingiraklı Tatar adındaki mizah dergisinin de kapatma cezası alması³³; 13 Ocak 1876'da yayımlanan bir kararla, mizah gazeteleriyle yayımlanacak resimlerin ve altlarına yazılacak ibarelerin Matbuat İdaresine verilmemesi ve buradan basılması hususunda izin alınmaması durumunda yayımlanmalarının yasaklandığının bildirilmesi³⁴; 4 Ağustos 1876'da, artık şaka ve mizah içeren yazıların yayımlanmasına izin verilmeyeceğinin ilân edilmesi³⁵ ve yine Teodor Kasap tarafından çıkarılmış olan Hayal adlı mizah gazetesinin, 1876 Anayasası'nın basın özgürlüğüne ilişkin 12. maddesini bir karikatür ile eleştirmesi sonucunda Teodor Kasap'ın üç yıl hapse mahkum edilmiş olması sayılabilir.³⁶

Öte yandan II. Abdülhamit'in tahta çıkışından bir süre sonra hazırlanan Matbuat Kanunu tasarısına ilişkin meclis görüşmelerinde de en çok tartışılan konulardan biri tasarının mizah yayınlarıyla ilgili düzenlemesi oldu. Yoğun tartışmaların ardından mizah gazetelerini yasaklayan maddeler tasarıdan çıkarıldı; ancak bu tasarı padişah tarafından beğenilmediği için yürürlüğe giremedi³⁷ ve padişah, 1877'den itibaren hiçbir mizah gazetesine ruhsat vermedi.³⁸

B- II. Abdülhamit Dönemi

Basın alanındaki kısıtlamalar ve sansür, II. Abdülhamit ile birlikte artarak devam etti, hatta bu dönemin önemli bir özelliği haline geldi. Öyle

³² Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi, s.22-23; Ayrıca bkz., M.Bülent Varlık, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Mizah", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.4, s.1094.

³³ Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi, s.25.

³⁴ Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi, s.26; Varlık, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah, s.1095-1096.

³⁵ Varlık, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah, s.1096; Topuz, Türk Basın Tarihi, s.31; M.Nuri İnuğur, Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul 1993, s.256.

³⁶ Kudret, I, s.29.

³⁷ Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi, s.46-49; Varlık, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah, s.1096-1097; Topuz, Türk Basın Tarihi, s.34-36.

³⁸ Dönmezer, Basın Hukuku s.131.

ki, siyasi hiçbir yanı olmayan sözcüklere dahi bir çok anlam yüklenerek, bunların ne şekilde olursa olsun kullanılması, özellikle suikast, ihtilal vb. iktidar karşıtı olaylara ilişkin yayınlar yapılması yasaklandı, dizgi yanlışları yüzünden gazeteler kapatıldı.

Yeni bir Matbuat Nizamnamesinin hazırlandığı, fakat yürürlüğe girmediği bu dönemde basın alanındaki ilk önemli yenilik, Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasındaki 12. madde oldu.

1876 Anayasası, basın özgürlüğünün özünü oluşturan ifade özgürlüğüne yer vermedi³⁹, 12.maddesinde ise basını "kanun dairesinde" serbest bıraktı. Anayasanın, "Tebaa-i Devleti Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi" kısmında basına ilişkin bir hükme yer verilmiş olması olumlu ve önemli bir gelişmedir. Ancak, bu Anayasaya örnek teşkil ettiği kabul edilen 1831 tarihli Belçika Anayasası'nın 18. maddesinde, basının özgür olduğu, sansür yoluna gidilemeyeceği, yazardan, yayımcıdan veya matbaacıdan teminat (depozito) istenemeyeceği açıkça düzenlenmiş; yazarın bilinmesi (tanınması) ve Belçika'da oturuyor olması durumunda yayımcının, matbaacının veya dağıtıcının kovuşturulamayacağı da belirtilmiştir. 1876 Anayasası'na örnek alınan 1850 tarihli Prusya Anayasası'nın basın özgürlüğüne ilişkin 27. maddesinde ise, her Prusyalının sözlü, yazılı, yayın yoluyla ve resimle düşüncelerini serbestçe ifade edebilme hakkına sahip olduğu; sansür konulamayacağı; basın özgürlüğüne getirilecek diğer sınırlamaların ancak kanun yoluyla olacağı hükme bağlanmış ve böylelikle hem düşünce özgürlüğüne hem de bu özgürlüğün basın yoluyla ifade edilmesine olanak sağlanmıştır. Görüldüğü üzere 1876 Anayasası'nın 12. maddesi, Belçika Anayasası'nın ilgili maddesinden çok farklıdır. Prusya Anayasası'nın 27.maddesinin sadece son kısmına benzemekteyse de, bu anayasanın "sansür konulamaz" şeklindeki ifadesi karşısında bu maddeden de önemli ölçüde farklılaşmaktadır.

Anayasanın, "matbuat kanun dairesinde serbesttir" şeklindeki hükmü, basın özgürlüğünü yasama karşısında savunmasız bırakan bir düzenlemedir. Bu olumsuz durum, yasama faaliyetinin gerçekleştirilmesi sürecinde yasama meclislerinin değil, esas itibarıyla padişahın etkili olduğu gerçeği karşısında daha da belirginleşmektedir.

³⁹ Bu noktada 1876 Anayasası'nın yapılışında ve ilânında önemli rol oynayan Mithat Paşa'nın hazırladığı 57 maddelik anayasa tasarisında (Kanun-ı Cedid), "Osmanlıların hukuk ve vezâifini düzenleyen 13 madde arasında düşünce özgürlüğüne de yer verildiğini belirtmek gerekir. Buna göre, "herkes kaalen ve kalmen beyan-ı efkârda âzadedir. Ancak bunu suiistimal ile asayiş ve ahlâk-ı umumiye-yi ihlâlâ tasaddi edenler her mucib-ı kanun ceza göreceklendir." Bkz., Tarık Zafer Tunaya, "Mithat Paşa'nın Anayasa Tasarısı: Kanun-ı Cedid", Tanzimat'tan Cumbunyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, s.30-31.

Fakat aynı maddenin, basını yürütmeye karşı güvence altına almak açısından olumlu bir yenilik getirdiğini de kabul etmek gerekir. Çünkü, bu düzenleme ile artık o tarihe kadar basına idari kararlar getirilmiş olan yasaklara benzer düzenlemelerin önüne geçilmektedir⁴⁰.

12. madde bu haliyle de fazla uzun ömürlü olamadı, zira Anayasa, Meclis-i Umumi'nin padişah tarafından tatil edilmesiyle uygulamadan kaldırıldı ve Anayasanın, meclislerin tatil, fesih gibi bir nedenle toplanmadıkları dönemlerde, devleti ya da genel güvenliği tehlikeye düşüren ve meclisin hemen toplantıya çağırılmasının mümkün olmadığı hallerde, vekiller heyetinin "anayasaya aykırı olmamak kaydıyla" verdiği kararların, daha sonra meclisin vereceği karara kadar kanun hükmünde sayılmasına ilişkin 36. maddesine dayanarak yayımlanan Sıkıyönetim Kararnamesi ile de askeri hükümet, zihinleri karıştıracak yayın yapan gazeteleri kapatmaya yetkili kılındı⁴¹.

1878'de, gazete ve dergileri denetlemek ve sansürden geçirmek üzere Dahiliye Nezareti'ne bağlı Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü içinde bir kurul oluşturuldu. Bu kurulun neyi denetleyeceği ise gizli bir yönetmelikle belirlendi.⁴² Böylelikle 1876'da süreli yayımlar için getirilen ve çok kısa süre yürürlükte kalan ön denetim uygulaması, bir kez daha getirilmiş oldu. Bazı kötü düşünce sahiplerinin yersiz eleştiri ve görüşlerine yol açacağı gerekçesiyle gazetelerde bahsi de 9.maddesinde yasaklanan bu yönetmelikte, gazetelerde ne yazılması ve ne yazılmaması gerektiği emredilmek suretiyle de, devlet güdümü altında bir basın istemi açıkça ifade edildi.

Öte yandan, başlangıçta siyasi olmayan yayınların sansürden geçirilmesi sözkonusu değilken, 1882'de bunlar da sansür kapsamına alındı.⁴³ 1901'den sonra da yeni gazete ve dergi çıkarılmasına izin verilmedi.⁴⁴

Bu dönemde yaşanan, bizzat basının kendisinden kaynaklanan ve basın özgürlüğünü en az siyasi iktidardan gelebilecek kısıtlamalar kadar tehdit eden bir diğer olumsuzluk ise bazı gazetelerin, devletten sağladıkları çıkarılara bağlı olarak padişahın istekleri doğrultusunda yayın yapmaları oldu. Benzer şekilde, dış basında padişah aleyhine yazı yazılmasının önüne

⁴⁰ Bkz., Dönmezer, Basın Hukuku, s.130.

⁴¹ Kudret, I, s.25; İskit, Tahlil ve Tarihçe, s.52.

⁴² Sansür Kurulu ve gizli yönetmeliğe ilişkin geniş bilgi için bkz., Kudret, I, s.46-53; Yönetmelik için ayrıca bkz., Topuz, Türk Basın Tarihi, s.37-38; İnuğur, s.262-263.

⁴³ İskit, Tahlil ve Tarihçe, s.63; Topuz, Türk Basın Tarihi, s.36.

⁴⁴ Aykut Kabacalı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.3, s.612.

geçebilmek için de bu gazetelerden bazılarını maddi çıkar sağlanması yoluna gidildi.⁴⁵

C-II.Meşrutiyet Dönemi

II.Meşrutiyet'in ilânı üzerine yazıların sansüre gönderilmemesi ve sansür görevlilerinin gazetelere sokulmaması hususunda gazeteciler anlaşmıştı.⁴⁶ Böylece gazetelerin sansürsüz çıktığı 25 Temmuz 1908'den itibaren basın alanında kısa süreli bir özgürlük dönemi başladı. Meşrutiyet'in ilân edildiği zaman İstanbul'da sadece dört gazete bulunmakta iken bu özgürlük havası içinde gazete ve dergi sayısında önemli bir artış oldu.

II.Meşrutiyet döneminin basın alanındaki önemli bir değişikliği, Anayasanın "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" şeklindeki 12. maddesine eklenen "Hiçbir veçhile kablettab-ı teftiş ve muayeneye tâbi tutulmaz" hükmü oldu. Böylelikle II.Abdülhamit döneminde çok sıkı bir biçimde uygulanan sansürün doğurduğu tepkiyle basının ön denetime tâbi tutulamayacağı anayasa ile güvence altına alınmış oluyordu.

Bu dönemde basın alanında yapılan bir diğer önemli düzenleme ise yeni bir matbuat kanunu yapılmış olmasıdır. Yine Fransa, ancak bu kez daha liberal bir yasasıyla örnek alınarak çıkarılan 1909 tarihli Matbuat Kanunu'na⁴⁷ göre, gazete çıkarmak için ruhsat alma zorunluluğu bulunmuyordu yani ihbar yeterli idi. Fakat örneğin, devletin güvenliğini bozacak, ayaklanmaya kıskırtacak yolda yayında bulunan gazeteler, açılacak dava sonuçlanıncaya kadar hükümet tarafından kapatılabilecekti. Davanın lehte bitmesi durumunda, sorumlu müdür kapatmadan dolayı tazminat isteme hakkına sahipti.⁴⁸ Ayrıca, Heyet-i vükelâ, yabancı ülkelerde ve "eyalet-i mümtaze"de çıkan gazetelerin ülke içinde yayım ve dağıtımını yasaklayabilecekti.

Kanunun basın için nispeten rahatlama sağlayan hali fazla uzun sürmedi ve kanunda başlıca gazete imtiyazı almak için depozito şartı getirilmesi (1912), devlet memurlarının ve askerlerin siyasi yazılar yazmasının yasaklanması (1912), devletin iç ve dış güvenliğini ihlal edebilecek surette yayın yapan gazetelerin Meclis-i Vükelâ kararıyla kapatılabilmesi (1913), askeri sansür memurlarının izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haber yazılmaması (1914) gibi bir çok değişiklik yapıldı. 1919'da çıkarılan bir

⁴⁵ Topuz, Türk Basın Tarihi, s.40-44.

⁴⁶ Kudret,II.s.15-17; Topuz, Türk Basın Tarihi,s.59.

⁴⁷1909 tarihli Matbuat Kanunu ve bu kanunda yapılan değişiklikler için bkz., İskit, Matbuat Kanunları Kısmı, s.707vd.

⁴⁸Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi,s.72; İskit, Tahlil ve Tarihçe, s.109.

kararname ile de Matbuat Kanunu'nun ilgili maddeleri askıya alınarak, sıkıyönetim bölgelerinde her türlü kitap, dergi ile süreli ve süresiz yayınların sansür kurulunun izni olmadan yayımlanması yasaklandı.

II. Meşrutiyet'in ilânının yol açtığı rahatlama basın alanına da yansdı, fakat bu dönem hem kısa sürdü, hem de çok uzun bir istibdat döneminden çıkmış olmanın rahatlığı içinde herkesin düşüncelerini dilediği gibi dile getirdiği bir süreç oldu. 31 Mart Olayı sonrasında ve özellikle İttihat ve Terakki'nin iktidarını pekiştirmesinin ardından basın üzerindeki baskı arttı ve yöneten sayısı tek iken halkın ülkede olup bitenlerden basın yoluyla haberdar olmasından, devletin politikasının yine bu yolla eleştirilmesinden duyulan rahatsızlık, İttihat ve Terakki döneminde de devam etti. Bu dönemde basın, iktidar-muhalefet çekişmelerinde adeta silah olarak kullanıldı. İttihat ve Terakki muhaliflerinin, seslerini duyurabilmelerinin önemli bir aracı olarak basını kullandıkları bu dönemde birçok gazete ve dergi kapatıldı.

Devletin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte İttihat ve Terakki taraftarı olan gazetelerin dışındakiler kapatıldı⁴⁹ ve sıkı bir sansür uygulaması gerçekleştirildi. Savaşın ve İttihat ve Terakki hâkimiyetinin sona ermesi ile basın alanında yine bir rahatlama oldu, fakat bu da daha öncekiler gibi kısa sürdü. Nitekim, 1918'de ve sonrasında alınan tedbirler çerçevesinde, basın alanında belirleyici olan esas itibarıyla özgürlük değil sınırlama oldu ve basına getirilen sınırlar ve sansür uygulaması 1923'e kadar devam etti. Bu tarihte yayımlanan TBMM İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi ile sıkıyönetim ve buna bağlı olarak getirilen sansür kaldırıldı.⁵⁰

D-Sonuç

Osmanlı basını, dönem dönem yaşanan kısa süreli olumlu hareketlilikler dışında tam anlamıyla özgür olmadı ve bunun doğal sonucu olarak da -sayısı az olmakla birlikte- okuyucu, haber alma hakkını tam olarak kullanamadı.

Fakat tüm bunlara rağmen, Osmanlı basınının, mutlakiyetçi devlet yapısının arzu ettiği güdümlü kamuoyu oluşturmaya yönelik bir basın modelinden uzak olduğunu ve böyle bir devlet biçimi lehine değil, parlamentolu ve anayasalı bir yönetim anlayışından yana özgür bir kamuoyu oluşturma görevini yerine getirmek için çaba sarfettiğini belirtmek gerekir. Gerçekten de örneğin basının denetim altına alınmasına yönelik

⁴⁹ Koloğlu, Osmanlı Basını, s.92.

⁵⁰ İskit, Matbuat Kanunları Kısımlı, s.729; Kabacalı, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür, s.616; Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi, s.94.

çalışmaların, basının gelişmesinden önce başladığı Tanzimat döneminde, süreli yayın sayısı arttığı gibi, bu dönem aydınlarının, yurt içinde ve özellikle de yurt dışında çıkardıkları gazetelerde mevcut yönetimi, devletin ekonomi, maliye, eğitim, dış siyaset gibi önemli konulardaki politikasını eleştiren ve meşrutiyeti savunan yazılara yer verildi; resmi ya da özel olsun, gazetelerin birçoğunda Batı'daki siyasi yaşam, devlet ve yönetim anlayışı hakkında okuyucuya bilgilenme olanağı verildi. Basın üzerindeki denetimin sıkı bir biçimde uygulandığı II. Abdülhamit döneminde de -yurt içindeki süreli yayınlar etkilerini yitirmekle birlikte- Jön Türkler tarafından yurt dışında çıkarılan gazetelerde, birbirinden farklı birçok görüşün yanı sıra parlamentolu ve anayasalı bir rejim isteği de dile getirildi.

Osmanlı basını, I. ve özellikle II. Meşrutiyet dönemlerinde⁵¹ Osmanlı kadınlarının hak arayışında da kendisinden istifade edilen önemli bir araç oldu. Gerek kadın dergileri, gerek kadınlara yönelik ekler çıkaran veya sayfa ayıran ya da kadın yazılarına yer veren gazeteler, Osmanlı kadınlarının birçok konu ve sorun üzerinde düşüncelerini açıklayabilmelerini; başta Batılı kadınlar olmak üzere dünya genelindeki kadınlarla ilgili haberlere yer vermek suretiyle de farklı kadın yaşamları hakkında bilgi ve fikir sahibi olmalarını sağladı.⁵²

Devlet, basının kamuoyu oluşturma ve yönlendirmedeki rolünü kavrayıp, buna göre tedbirler alırken, basın, birçok sorunun yanı sıra gerek Tanzimat döneminde gerek sonrasında, basının siyasal yaşamdaki önemini ve görevini vurgulayan yazılara da yer verdi. Örneğin Tanzimat döneminin önemli gazetelerinden biri olan Tasvir-i Efkâr'da, devletin gücünün, halka götürdüğü iyi hizmetlerden doğduğu ve halkın bu hizmetlerle ilgili görüşlerine ise gazetelerin tercüman olduğu Şinasi tarafından dile getirildi.⁵³ Şinasi, böylelikle basının, bir ülkenin siyasal yaşamındaki rolüne ve kamuoyunun önemine işaret ediyordu. Benzer şekilde, İbret'teki yazılarında Namık Kemal, basının toplumsal gelişim üzerindeki rolünü vurguladı: hükümeti denetleme işlevi bulunduğunu, parlamento kadar önemli olduğunu, ülke çıkarlarına hizmet ettiğini ve bu nedenlerle özgür olması gerektiğini ifade etti.⁵⁴

⁵¹ I.Meşrutiyet öncesinde Terakki gazetesi, kimliklerini açıklamamakla birlikte kadın mektuplarına yer verdi ve 1869'da Terakki-i Muhadderat adında bir kadın dergisi çıkardı. 1875'de de Vakit Yahud Mürebbi-i Muhadderat ve Ayine adlı dergiler çıkarıldı. Serpil Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul 1994,s.23 ve 25.

⁵² Geniş bilgi için bkz.,Aynur Demirdirek, Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi, Ankara 1993 ve Serpil Çakır, s.22vd.

⁵³ Hamza Çakır, "II.Meşrutiyete Kadar Osmanlıda Basın-İktidar İlişkileri", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:11,2001,s.101.

⁵⁴ Topuz, Türk Basın Tarihi, s.16.

II. Meşrutiyet döneminde de, gazetecilerin, yaptıkları işin ciddiyetinin bilincinde olduklarını gösteren yazılar yazıldı. Örneğin 31 Mart Olayı sonrasında, uygulanan yoğun baskıya rağmen, -9 Haziran 1910'da öldürülen- Sada-yı Millet gazetesi başyazarı Ahmed Samim, yazılarında basının, kamuoyunu aydınlatma görevi olduğunu, hükümeti övebileceği gibi, gerektiğinde eleştirebileceğini de dile getirdi.⁵⁵

---

⁵⁵ Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi, s.73.

KAYNAKÇA

Abadan, Nermin, "Basın ve Haberleşme Hürriyeti", Türkiye'de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968), Ankara 1970 s.89vd.

Aksoy, Muammer, "Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü", Türkiye'de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968), Ankara 1970, s.125vd.

Beetham, David -Kevin Boyle, Demokrasinin Temelleri, Çeviren Vahit Bıçak, Ankara 1998.

C. Schmitter, Philippe-Terry Lynn Karl, "Demokrasi Nedir...Ne Değildir", Çeviren:Levent Gönenç, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Derleyenler: Larry Diamond-Marc F. Plattner, Ankara 1995,s.67vd.

Çakır, Hamza, "II.Meşrutiyete Kadar Osmanlıda Basın-İktidar İlişkileri", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:11,2001,s.95vd.

Çakır, Serpil, Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul 1994.

Dahl, Robert A., Demokrasi Üstüne, Çeviren:Betül Kadoğlu, Ankara 2001.

Danışman, Ahmet, Basın Özgürlüğünün Sağlanması Önlemleri, (Devletin Basın Karşısındaki Aktif Tutumu), Ankara 1982.

Demir, Vedat,Türkiye'de Medya ve Özdenetimi, İstanbul 1998.

Demirdirek, Aynur, Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi, Ankara 1993.

Demokrasi Nedir? Türk Demokrasi Vakfı, Ankara 1992.

Dönmezer, Sulhi, "Yine Basın Özgürlüğü Üzerine", Yeni Türkiye, 96/11,s.247vd.

Dönmezer, Sulhi, "Basında Oto-Kontrol", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt:34, 1969, s.3vd.

Dönmezer, Sulhi,Basın Hukuku, İstanbul 1968.

Ekşi, Oktay, “‘Basın Özgürlüğü’ Diye Bir Kavram Yoktur”, Yeni Türkiye, 96/11, s.251 vd.

İçel, Kayhan, Kitle Haberleşme Hukuku, İstanbul 1998.

İnuğur, M. Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul 1993.

İskit, Server, Türkiye’de Matbuat Rejimleri, İstanbul 1939.

Kabacalı, Aykut, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sanstür”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.3, s.607 vd.

Kabacalı, Aykut, Türk Basımında Demokrasi, Ankara 1994.

Kapani, Münci, Politika Bilimine Giriş, Ankara 1988.

Kapani, Münci, Kamu Hürriyetleri, Ankara 1993.

Keane, John, Medya ve Demokrasi, Çeviren: Haluk Şahin, İstanbul 1999.

Kılıçoğlu, Ahmet, Şeref Haysiyet ve Özel Yaşama Basın Yoluyla Saldırılarından Hukuksal Sorumluluk, Ankara 1982.

Koloğlu, Orhan, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi” Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, s.68 vd.

Koloğlu, Orhan, “Osmanlı’larda Basın ve Kamuoyu”, Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt:6, İstanbul 1994, s.147 vd.

Koloğlu, Orhan, “Türkçe-Dışı Basın”. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, s.94 vd.

Kudret, Cevdet, Abdülhamit Döneminde Sanstür II, Eylül 2000.

Löffler, Martin, Presserecht, Kommentar, München und Berlin 1955.

Löffler, Martin-Reinhart Ricker, Handbuch des Presserechts, München 2000.

Oral, Fuat Süreyya, Türk Basın Tarihi, Birinci Kitap, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi.

Özek, Çetin, Basın Özgürlüğünden Bilgilenme Hakkına, İstanbul 1999.

Sağlam, Fazıl, Temel Hakların Sınırlanması ve Özü, Ankara 1982.

Topuz, Hıfzı, “Basında Tekelleşmeler”, Türk Basınının Beş Sorunu, İstanbul 1989, s.33vd.

Topuz, Hıfzı, 100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi, İstanbul 1996.

Tunaya, Tarık Zafer, “Mithat Paşa'nın Anayasa Tasarısı: Kanun-ı Cedid”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, s.30vd.

Uluç, Güliz, “Basın ve Etik”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:11, 2001, s.83vd.

Varlık, Bülent, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, s.112vd.

Varlık, M. Bülent, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah” Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.4, s.1092 vd.